

Pótapa, pótfiú

Ültem a fotelben, szürcsöltem a dobozos sört. Ő a teájába ivott bele olykor, nehézkesen. Pizsamában feküdt a padlóra tett matracon, néha feljajdult, izzadt a félrecsúszott paplan alatt. Azt mondta, csak üljek nyugodtan, ne menjek én sehova.

Ücsörögtem, néha ejtettünk egy-egy szót, ennyi. Elindultam volna, marasztalt, nem kell beszélni, hallgatva is jó. Mint a fiú és a beteg apa – mintha már mindent megbeszéltünk volna. Aztán egy idő után mégis hazamentem, sötétedett, mondtam, próbáljon meg aludni.

Pedig Laci dehogyis volt halálos beteg, csak épp elkapta valami nyalya, emiatt ragadt Pesten, több hónapra is. Kétezret írtunk, ha jól emlékszem, én a menekültek (hivatalosan: befogadott) kényerét majszoltam Pesten, nem is volt az oly keserű kenyér, kivéve, hogy nem utazhattam ki az országból, tehát haza sem. Laci pedig immár utazhatott, nem kellett bujkálnia a vajdasági kisvárosokban, mint a NATO-bombázások alatt. Szabad levegőt jött szívni Budapestre, hisz még Milošević uralkodott, bár már nem sokáig – igaz, akkor egy hónap is soknak tűnt Slobo világából. De, úgy látszik, a szabad levegő néha megterheli a szervezetet, az ütésekhez, az elnyomáshoz szokott test összecszik a szabadságtól, akár a keszonbetegségtől a bűvár, ha túl gyorsan merül fel. Másképp múlt az idő akkoriban, a diktatúrában eltöltött hónapok mindegyikét fel tudjuk idézni, van mihez kötni a napokat, heteket. Mióta Milošević nincs hatalmon, elmúlt egy évtized, alig valamivel kevesebb, mint amíg ő hatalmon volt, de az évtized mintha összefolyna.

Akkoriban, az ezredfordulón leginkább Eörsi István, azaz Pista lakásán találkoztunk, ha felutaztak A.-val (ahogyan Laci nevezi őt szemérmesen, hát én sem fogom megnevezni A.-t), aki mint pótanya, rendszersze-

rűen belémtömött egy kis (sok) hazait. Mi ültünk a fülesfotelben a Dunára néző lakás szobájában, és trécseltünk. Pista, aki nekem azért mégiscsak mindig Eörsi István volt és marad, Eörsi, az író, a publicista, mivel egyik publicisztikakötete elolvasása után ugrott be az, hogy mi is ez a műfaj, hogyan lehet s kell írni, nos, szóval Eörsi (Pista) ki-be rohangált, ledöntött egy stampedlit a frissen átcsempésztet bácskai pálinkából, és félóránként számolt be arról, mit csinál éppen: hogy most írt egy verset, aztán visszarahant, majd megint ki, hogy íme, írt egy publicisztikát, aztán megint, hogy a drámája miatt ezt és ezt intézi... Mint egy örökkön-örökké nyüzsgő, pirosposzgás fejű gyerek.

A későbbiekben Laci újvidéki dolgozószobájában ücsörögtünk ugyanígy, A. rétesel, teával, kapucsínóval traktált bennünket, s gondosan elvonult, mert mindig azt hiszi, ilyenkor világmegváltó gondolatokat cserélgetünk, dolgozunk a terven, hogyan váljonak jobbá a dolgok, de legalábbis írásainkkal tisztába tesszük a helyzetet; a rosszak, a gonoszak, a buta politikusok elvonulnak, s mintegy a mi gondolataink nyomán jönnek a jók. Persze az egyáltalán nem biztos, hogy A. ezt is gondolja, sőt, némi ironia is kicsengett szavaiból (hiába, rádiós volt), de mindig megveregette a vállunkat, és azt mondta: „Fiam (ez én vagyok), Pepikém (ez Laci), dolgozzatok!” Aztán elvonult sütni valami jó falatot, nehogy éhen haljunk a filozofálgatás közben.

Ha már Eörsi. Azt hiszem, egyszer igencsak megsértettem. Ráadásul egy dicsérettel. Mivel azt találtam mondani, hogy milyen kiválóak a publicisztikái és esszékötete, az Időm Gombrowitz-csal. De ő fitymán legyintett, ugyan, mik azok. Hanem a versei, azokat olvassam! Ő abban jó igazán! Amire hümmögtem, bevallom, nem sok versét olvastam, az se igen tetszett, bár ahogyan előadta politikai költeményeit, úgy igen hatásosak és élvezhetőek voltak. Valamit motyogtam a műfajokról, hogy hát ha abban kiváló, az esszében, miért baj az, de láttam, már a feje búbja is vörös.

Talán nem sértő, ha azt mondom, úgy érzem, illetve éreztem már párszor, hogy Végel Lászlóban is megvan valami ebből az Eörsi-féle gesztusból, vagy nem is tudom, miből. Hogy ő elsősorban regényt ír, drámát ír, ezt tartja fontosnak, közben, akárcsak Eörsi, (szerintem) elsősorban esszéíró (és ami ennek kisöccse, bár igencsak lenézik, publicista – tudom jól, hisz magam is e műfajokat művelem főleg, hiába akarok én novellista meg mi-egyéb lenni, ha nem megy, ha nem úgy megy...). De megkockáztatom, hogy ez a műfaji ön(fél)reértelmezés nem csalás, és nem is önmaguk félreértel-

mezése, vagy éppenséggel az esszé, a publicisztika műfajának lenézése. Az örök nyughatalatlanság, annak az igénye, hogy megtalálják azt a műfajt, amelyben úgy érzik, a legpontosabban elmondták azt, amire gondolnak. Most persze lehet, tökéletes baromságokat írok, mert épp a szépirodalom az, ahol a pontosságot eszi a fene, kit érdekel. De éppen Végelék nemzedéke az, amely a kísérletezést olyannyira a zászlajára tűzte (és ebben most nem látok semmi negatívát), hogy indulásukkor, a hatvanas évek elején, teljesen normális volt, sőt, elvárás, hogy mindenki egyszerre akart és volt is filozófus, író (minden műfajban), politikus, képzőművész, ún. társadalmi munkás, ezenfelül a magánéletben hódító, hős szerelmes és frissen házasodott, mulatozó duhaj és a tanyára vagy a tengerre elvonuló aszkéta. Szent és szűz. Jógi és komisszár. Próféta és hívő.

Ugyanakkor az az esszéista, vagy ahogyan Lukács Györggyel mondanánk (Eörsi a tanítványa volt, ugye), a kísérletező, nem is lenne esszéista, ha nem kísérletezne, s nem kísérletezne a műfajjal. Az esszéíró paradoxona, hogy meg kell haladnia azt a műfajt, amelyet művel. (Persze az sem túl jó, ha mindent halálosan komolyan veszünk, így az előbbieket sem.)

Elképesztő idők lehetnek azok az idők, amikor Végel és generációja szocializálódott. De elképesztőnek tűnnek ma már az 1990-es évek is. 2002-től kezdve pár éven át azon dolgoztam, hogy megértsem és megírjam, Végelék nemzedéke hogyan indult el a hatvanas években. Nagy idők lehetnek, hangsúlyozom, jó volna egyszer belülről megélni (állítólag elképzelhető, hogy elkészül az időgép, ráadásul csak visszafelé, tehát van remény, hogy meglátogatom Végelt első újvidéki albérletében), mert innen nézve egyre nehezebb. Egyre több minden derül ki, ahogyan az idő múlik, talán nem is önellentmondásos módon, hisz nem lehet mindent a végtelenségig félremagyarázni és elhallgatni. Az idő, ahogy mondják, nekünk dolgozik.

Ma valahogyan az 1990-es évek tűnnek egyszerűen értelmezhetőeknek. Akkor ismerkedtem meg Végellel is, a szombathelyi Joyce-napokon, ha jól emlékszem, 1995 júniusában. Ült valahol elől, egyedül, nem is tudom, talán szünet volt, odamentem, bemutatkoztam, és azt mondtam, hogy sympós vagyok... És hogy írtam a könyvéről, a Wittgenstein szövegszékéről egy kritikát az újvidéki Magyar Tanszék lapjába, és hát izé, kicsit kritizáltam... Erre felvidult, hogy igen, olvasta, nagyon jó, hogy polemizálok, azzal kezdődik minden, mondta, csak csináljuk! Kritika, publicisztika, esszé és mindenképpen mindennek a kritikája, ezt írjuk! Elég volt a

versből meg a mindenféle irodalomból, most, ezekben az időkben kritikára, társadalomkritikára van nagy szükség, nem csak irodalomra, aztán kész. A művészkedés is kell, de önmagában semmire sem elég, főleg nem arra, hogy a Symposium tovább éljen. Annak külön örült, hogy szociológiát tanulok, az kell ide... Meglepett ez a hang, mert korábban Kasza Józsefnek „ajánlottam fel szolgálataimat”, úgy egy évvel korábban, a kishegyesi Tanyaszínház-előadás utáni vacsorán, de ő elhajtott az anyám picájába, és az asztalt verte, mondván, ha majd letettem valamit a magyarság asztalára, akkor jöjjenek itt azzal, hogy így meg úgy... Nem tudom, mely mondataimmal, mivel sértettem meg... Pontosabban nem emlékszem, és azt hiszem, nincs is mire.

Hogy a kritikára, a publicisztikára felettebb szükség van, művelni kell, meg is egyeztünk, magam sem gondoltam másképp, az elkövetkező négyöt évben is, amikor már a Symposium felelős szerkesztőjeként jártam hozzá a Zsidó utcai szerkesztőségünkbe a Soros Irodába, mely egy emelettel felettünk volt, s melyet ő vezetett. Akkortájt úgy öltözött, úgy kellett öltözködnie, mintha skatulyából húzták volna elő. Ha jöttem, akkor – úgy éreztem – mégis mintha még a hózentrógerjét is kiengedte volna egy kicsit. Megbeszéltük, hogyan állnak a dolgok, mi újság Pesten, mi újság itt-ottamott, mit kéne elolvasni. Mivel ilyenkor becsukta az ajtót – nem mintha bárki értette volna a szerb munkatársak közül, ráadásul a sympósok közül csak én jártam fel hozzá csevegni, hovatovább tegeződünk már Szombathely óta –, úgy tűnhetett, valami ördögi tervet kovácsolunk, összeesküszünk, titkos üzeneteket kapok és továbbítok. Később a közhiedelem úgy tartotta, sőt, egyesek le is írták névvel, tokkal-vonóval, hogy szerintük nem volt abban semmiféle véletlen, a Zsidó utcában (nomen est omen) Végelhez jártam én fel a Soros Irodába, ahol úgy csinos összegeket kaptam, mint instrukciókat, kiről mit kell megírni. Zsidó utca, Soros, Végel, pénz – erről szólt volna a fáma.

Közben az irodában, csukott ajtók mögött, Laci arról anekdotázott, mintegy magát is jobb kedvre derítve az olykor fölöttébb fárasztó hivatalnok-lét alól kivonva, hogyan konyakoztak Danilo Kišsel és a színésznővel, kivel lakott egy albérletben, ahol egyébként víz se volt, merrefelé és hogyan mulattak a sympós kollégákkal, ki kinek volt a násznagya, sógora. Megmutatta a legújabb számítógépes kütyüjét, megbeszéltük, hogy ez az e-mail nevű dolog, ez nagyon ki van találva, és hát ez az internet, ebből is lehet valami, bár olyan lassú, és különben sincs senkinek, csak itt nekik, meg nekünk Pesten az egyetemen, hogy igazán fejleszthetnék, és egy diktatúra ellenében különösen jól jön.

Mondjam azt, hogy büszke vagyok arra, hogy rögtön közös kritikusaink forrasztottak egybe vele? Erre csak azért nem lehet büszke az ember, mert összeesküvéseket szimatoló, provinciális, kommunistákból ultranacionalistává váló emberek kritikájára az ember nem lehet büszke – még akkor sem lehetne, ha éppenséggel igazuk lenne, lett volna. Főképpen nem lehet ama kritikával mit kezdeni, ha azt állítják, én nem azt írom, amit gondolok, hanem amit Végel mond, hogy gondoljak, hovatovább Végel sem azt mondja, amit ő gondol, hanem amit Mások mondanak neki.

Azt sosem vették észre ezen kritikusok, hogy Végel megírja azt, amit erről-arról, valamiről-valakiről gondol (amit meg gondol, de nem írja meg, hát arról mi nem tehetünk...). Az meg eleve kérdés, ki lenne számukra az autentikus, hiteles kritikus? Mert hát azt is számon kérik, hogy kit nem kritizált az ember. (Például: miért nem kritizálok Végelt. Bár ha kritizálnám, akkor meg azt mondanám: ez csak álca, hamis tudat, figyelemelterelés, mimikri-stratégia, átverés.)

Triviális, hogy az ember például nem megy neki a saját anyjának, s természetesen köt kompromisszumokat is, helyenként pedig saját magát cenzúrázza, vagyis nem vágja ki maga alatt a fát. De az azért nevetséges, hogy széles körben hiszik azt, egyes írásaimat ő maga, Végel instruálja, rendeli meg, íratja (ma is, nemhogy akkor a Soros Iroda vezetőjeként). Ha ezt az ember tagadja, még gyanúsabb. Ám van abban valami groteszk, hogy akik ezt állítják, ma többnyire olyan jobboldali, nemzeti, konzervatív, vallásos emberek, akik korábban éppen a Kommunista Szövetségben nőttek fel, a Párt tette lehetővé iskoláztatásukat, és maguk említik meg imitt-amott, hogy bizony, annak idején a Párt rendelte meg az írásokat, ez így ment, kész, bizony, akkor még rend volt, nem is tehettek volna másképp. Vagyis ők el sem tudják képzelni azt, hogy ma valaki nem megrendelésre ír, ha fiatal (azt meg ne is említsük, én ma mennyire vagyok fiatal a generációelméletek klasszikus értelmezései szerint).

Ha van eleve ab start problematikus viszony ezen az égtájon, akkor az apa-fiú többnyire az, így a pótapa-pótfiú is lehet az. Ez nem Amerika, az Egyesült Államok, mondjuk egy arizoniai kisváros vagy akár New York, ahol azt, hogy a republikánosokra vagy a demokratákra szavaz az ember, leginkább az határozza meg, milyen családba született, apja, öregapja kire szavaz.

A kilencvenes évek, különösképp a második fele, számomra éppen azért volt valahol szerencsés, mert egyáltalán nem volt nehéz ugyanazt gondol-

ni, már ami a politikát illeti, mint amit Végel gondolt, vagy amit éppenséggel édesapám is, aki akkortájt aktívan politizált. Egyértelmű volt, hogy ki a gonosz, ki ellen kell küzdeni: Milošević és mindenki ellen, aki picit is támogatja, bármilyen formában együttműködik vele. Úgy tűnt, nem csak hiszünk bizonyos értékekben (demokrácia, multikulturalizmus, tolerancia stb.), de azokért érdemes is küzdeni, másképpen nem is lehetséges, muszáj felvenni a kesztyűt, így-úgy harcolni (nem túl szép) szóval elsősorban.

De hallgatni se volt nehéz. A legutolsó falusi kocsmában a leszerelt reguláris katonának már 1998 elején elmondták rezgő kézzel, homályos tekintettel, mi folyik például Kosovón. Azt meg látta az ember a saját szemével, mit tesz a vajdasági magyar politikai elit. Kezdként az ember nem is az egzisztenciájáért rettegett, hisz az nem is volt, nem is lehetett ott és akkor, vagyis – legalábbis az én generációmnak – veszítenie sem volt mit. Végeléknek, apáméknak volt mit, de hát ők már veszítettek a kilencvenes évek elején éppen elég sokat.

Utólag imitt-amott keserű a fürtön a szőlő, ha az egész nem is rohad meg. Már akkor Davidoff-demokráciának hívtam azt a valamit, ami volt és átalakult a kilencvenes években, hisz akárhogyan is, valamiféle hivatásos forradalmárok voltunk, pénzt kaptunk írásainkért, kifizették az útiköltséget Belgrádig, a magyar nagykövetség embere ebédet fizetett a kínai vendéglőben, miközben noteszébe jegyzetelt. És aki osztogatta a nyugati szervezetek pénzeit az ellenzékieknek, az Davidoffot szívott, mi, akik ennek haszonélvezői voltunk, középszintű cigiket, például LM-et, a szüleim és általában hát a nép meg a Bestet és a számunkra szívhatatlan dohányárut.

Természetesen éreztük, nem a magyarok, nem a magyar írók és értelmiségiek fogják megbuktatni a rezsimeket, de jó volt a jó oldalon lenni, és biztosnak lenni abban, hogy ez a jó oldal. Ma már tájékozottak vagyunk, tudjuk, október 5-e se az volt, aminek gondoltuk, tudjuk, hogy nemhogy nekünk, de a belgrádi, ún. demokratikus ellenzék, média sem tudta volna sose megbuktatni a diktátort. Ha pedig az ember megnézi, kiből mi lett, elborzad. A fő ellenzéki újságírók, az egykori példamutató B92-esek ma ezerrel nyomják a kultúrszart, mert ez a jövedelmező, a politikusok ideoda állnak minden elvszerűség nélkül – a titkosszolgálatokról, rendőrökről, katonákról, a rezsimek effektíve elnyomó erejéről meg ne is szóljunk. Ezzel együtt mégsem nevezhetjük magunkat bukott forradalmároknak – hisz forradalmárok sem voltunk –, de éppen ünnepelni sincs mit, s visszaemlékezni sincs mire jó szívvel. Mert ma sem tudjuk, kik voltak a besúgók egykor, a kilencvenes években és ma. Nem tudjuk, hogy Végel irodája be

volt-e poloskázva, s őrzik-e és kik azokat a jóízű beszélgetéseket, amelynek tíz százaléka lehetett politika és a tevékenységek technikai megbeszélése, a többi meg az úgynevezett élet kérdései.

És főleg hinni nincs miben. De ezért irigylem olykor Végel Lászlót, és ezért játszottam el mindig is a gondolattal, hogy ha lehetne választani, új életet kezdeni, akkor bizonyára a hatvanas éveket választanám, akkor lennék ifjú, akkor lennék pótapámék meg a saját szüleim kortársai is. Véli az ember, hogy így érthetné meg, mi és hogyan is történt akkor, hiszen nem kell ahhoz történelemtudósnak lenni, hogy belássuk, még a részleges megértés is erős illúzió.

A nem akkor s oda születés miatt megúsztam azt, hogy a jugoszláv baloldaliság címkéje óhatatlanul rám ragadjon. Megúsztam azt, hogy higgyek abban, az új embertípus mindenképpen jó lesz, és jó a rendszer is, csak javítgatni kell, és minden még jobb lesz. Ma már szerintem az se hisz valami ilyesmiben, ti. hogy az ember jó és jobbá tehető a világ, aki ezt hiszi és tesz is érte. Vagyis ha elmondja, nem hiszünk neki, kiröhögjük, és olyan jó szándékú profétának véljük, aki mégiscsak kissé belehülyült valamely vallás tanaiba vagy egy-egy kósza ideológiába, ami még a piacon kapható.

A generációm nevében nem beszélhetek, kérdéses, hogyan is lenne behatárolható a mi generációnk, volt-e egyáltalán, hisz annyira szétszaladtunk. Generációs tudatunk bizonyosan nem alakult ki, legfeljebb éppen a nem-tudat, a nincs tudata. Legfeljebb a kételkedésben lehetek együtt biológiai generációmmal, legfeljebb ezen az alapon lehet közös valami, így részben a rezignáció is, ami nem pusztán a háborús időkből ered, hanem ami utána is jött és jön a világban. Talán a kétezres évek legelején még reménykedtünk (külön-külön, mert ha együtt is tettük, mint az Otpor – Ellenállás során, én sose éreztem a mi-tudatot), hogy általában jobb lesz, több pénz lesz a zsebünkben, a politikusoknak is megjön az eszük, és talán meg sem öregszenk. Hit, remény, szeretet, utazás külföldre és örök béke. De nem, nem és nem. Még a közös reménykedés és a közös csalódás sem jött össze, nemhogy valami együtt alkotás, ami Végeléknél mind meg lehetett, megvolt.

De ne higgyék, hogy ettől én most szomorú vagyok.

Raymond Aron 1955 márciusában Milánóban, a Szervezet a Kulturális Szabadságért ülésén megvitatásra javasolta „az ideológia korának vége” té-

mát. Akkor tán igen korainak tűnt egy effajta felvetés, ahogyan Fukuyama is elsiette 1989-ben „a történelem vége” bejelentését. A történelemnek nincs vége, az ideológiák kora sem ért véget, semminek sincs vége (csak ezen írásnak lassan), de azt hiszem, ma már aki ilyesmit állít (vagy éppen az ellenkezőjét), valahol nevetséges. Végel és generációja még jóízűen gondolkod(hat)ott efféléken, leírták, megvitatták, komolyan vették. Ma már? Dehogyan. Mintha minden eszme olyannyira kicsorbult volna, mint a bugylibicska, amivel acélt faragtak. A hívők hisznek bennük – mi meg csak nézünk.

Ha valaki tíz évvel ezelőtt azt mondja, kishegyesi utcánkban dzsámi lesz, a dzsámi tövében meg ott teniszezünk – nyilván kiröhögöm. És mégis: ez van. Futunk a labdák után, átmászunk a szomszédos parasztgazdák udvaraiba, hogy a kacsaszar közül kiszedjük a teniszlabdákat, közben nézzük, hogy a dzsámi air-condition-je ventilátora közé egy vasrudat dugtak. Vagy péntek este bekukkantunk a kapun, s látjuk, hogy turbános-szakállas férfiak énekelnek és járnak a táncot. Talán a dervistáncot.

És már inkább nem gondol(un)(o)k semmit. Csak jegyzetel(ün)(e)k.

